

Melkeproduksjon har siden etterkrigstiden vært regnet som selve bærebjelken i det norske landbruket, men i løpet av de siste 20 årene har næringen stått over for en strukturutvikling som vil kunne endre melkeproduksjonens rolle i framtiden. Utviklingen drives frem av nasjonal politikk, teknologiske innovasjoner og nye driftsformer. Resultatet er færre og større produsenter.

Melkepolitikk

Melkeproduksjonen er hovedsakelig regulert gjennom kvotesystemet for melk som ble innført i 1997. Kvotesystemet er en videreutvikling av topriorordningen fra 1983 og har som formål å ivareta distriktpolitiske hensyn og en variert bruksstruktur. Rent praktisk foregår dette ved at melk som leveres til meieri utover en bestemt kvote gir en lavere pris som ikke er lønnsomt for bøndene. Bøndene taper dermed på å levere mer enn kvoten tillater. Kvoteordningen har vært justert en rekke ganger etter innføringen. I 2002 ble det tillatt med kjøp og salg av kvoter mellom produsenter innenfor avgrensede produksjonsregioner og fra 2009 ble det tillatt for produsenter å leie ut kvoter. Begge disse endringene gjorde det enklere for melkeprodusenter å vokse i størrelse. I 2014 ble det også vedtatt at produksjonstaket for melkeproduksjon, som på den tiden lå på 412 000 liter for enkeltprodusenter og 773 000 liter for samdrifter, skulle økes til 900 000 liter uavhengig av driftsform. Dette tiltaket var spesielt gunstig for samdrifter og de største enkeltprodusentene som sto i god posisjon til å vokse i volum.

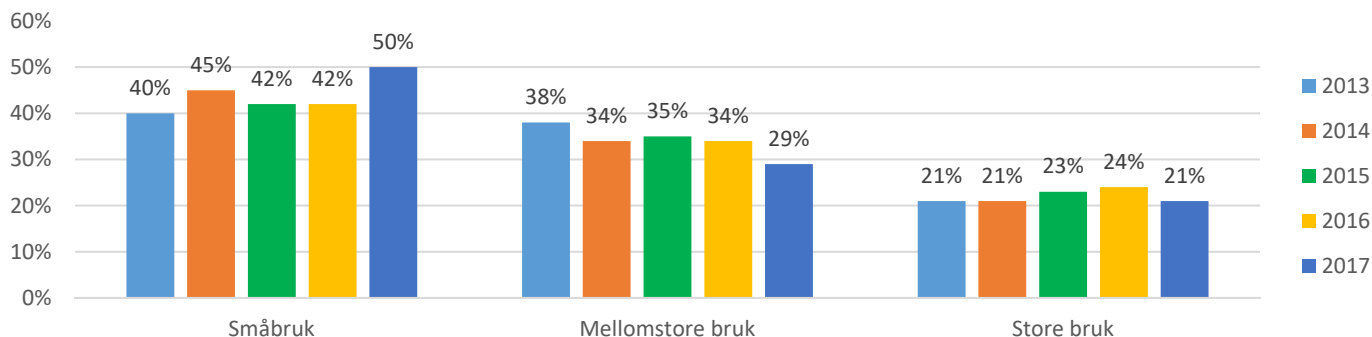
Næringsstrukturen

Strukturendringene i melkeproduksjonen gikk lenge saktere enn i andre produksjoner som svin og kylling, delvis på grunn av kvotesystemet. Samdriftene og melkeroboten endret på dette. På slutten av 90-tallet gikk en stor andel av melkebøndene sammen i samdrifter tilskyndet av en regjering som ønsket rasjonalisering og økt produktivitet og bønder som ønsket redusert og/eller mer fleksibel arbeidsinnsats (Stræte, Flø & Almås, 2007). Ønsket om flere samdrifter kombinert med strammere rammevilkår resulterte i en voldsom vekst i melkesamdrifter. Antallet seksdoblet seg i perioden 1995 til 2002. Fokuset på samdrift som driftsform har gitt flere store bruk og i 2017 produserte 1467 melkesamdrifter 25 prosent av melken i Norge (Landbruksdirektoratet, 2017).

Tidlig på 2000-tallet ble melkeroboten introdusert i Norge og ingen annen teknologisk endring de siste 20-30 årene har hatt en så kraftig strukturendrende effekt (Vik, 2016). Det er ikke nødvendigvis mer lønnsomt med melkerobot, men bondens hverdag blir annerledes da han eller hun ikke må gå i fjøset klokken halv syv om morgenen og står friere til å delta på sosiale arrangementer og sammenkomster på ettermiddagene (Vik, 2016). Dette gjør melkeroboten til en svært attraktiv driftsform. Baksiden av medaljen er at melkeroboten er dyr og at utgiftene ofte omfatter mer enn selve maskinene og eventuelle tilpasninger i og på fjøset. For å forrente investeringene bør bonden ha mellom 40 og 60 kyr, noe som for mange melkebønder innebærer betydelige investeringer i både jord, melkekvoter og dyr. Melkeroboten har derfor først og fremst vært en mulighet for større bruksenheter som samdrifter, men har i de senere årene også blitt mer vanlig på mellomstore enkeltbruk med rundt 30 kyr. 30 kyr er fortsatt over det gjennomsnittlige antallet kyr på norske melkebruk som per dags dato ligger rundt 25 og det er sjeldent det bygges nytt for melkeproduksjon uten at det er basert på melkerobot (Vik, 2016). Det er derfor grunn til å tro at melkeroboten vil føre til flere større melkebruk i fremtiden.

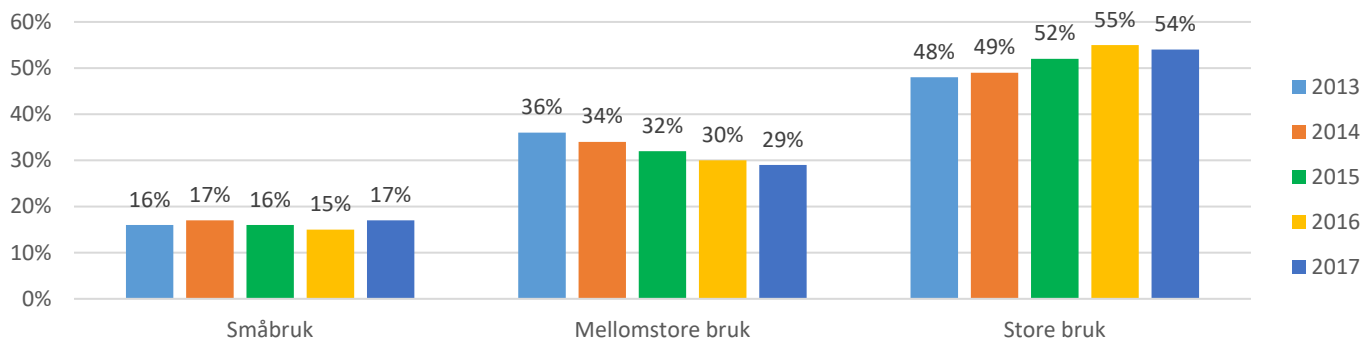
Strukturutvikling 2013 - 2017

Figur 1 viser fordelingen i bruksstørrelser på basert på antallet liter melk levert til meieri i perioden 2013 til 2017.¹ Den generelle oppfatningen av melkenæringen er at det stadig blir færre små produsenter, men som vi ser av figur 1 har antallet små produsenter økt med 10 prosent mellom 2013 og 2017. I faktiske tall utgjør dette en endring på 1176 produsenter. Til forskjell minket antallet mellomstore produsenter med 7 prosent, en endring på totalt 849 færre produsenter. Antallet store produsenter har holdt seg stabilt.

Figur 1: Fordeling på bruksstørrelser i melkeproduksjonen 2013-2017 etter antall liter melk levert meieri (Landbruksdirektoratet 2018a).

Figur 2 gir et mer nyansert bilde av situasjonen. Her ser vi hvor store andeler av den totale melkemengden som leveres til meierier som kommer fra de ulike bruksstørrelsene. Som vi ser går utviklingen i retning av at de største produsentene står for en stadig større andel av produksjonen, mens de mellomstore brukene produserer mindre. De minste brukene ser ut til å ha levert en forholdsvis stabil andel av den samlede melkemengden på i overkant av 15 prosent. Økningen i andelen små bruk fra figur 1 gir kun små utslag i de små brukenes bidrag til den totale melkemengden, som i figur 2 kun økte med 1 prosent mellom 2013 og 2017.

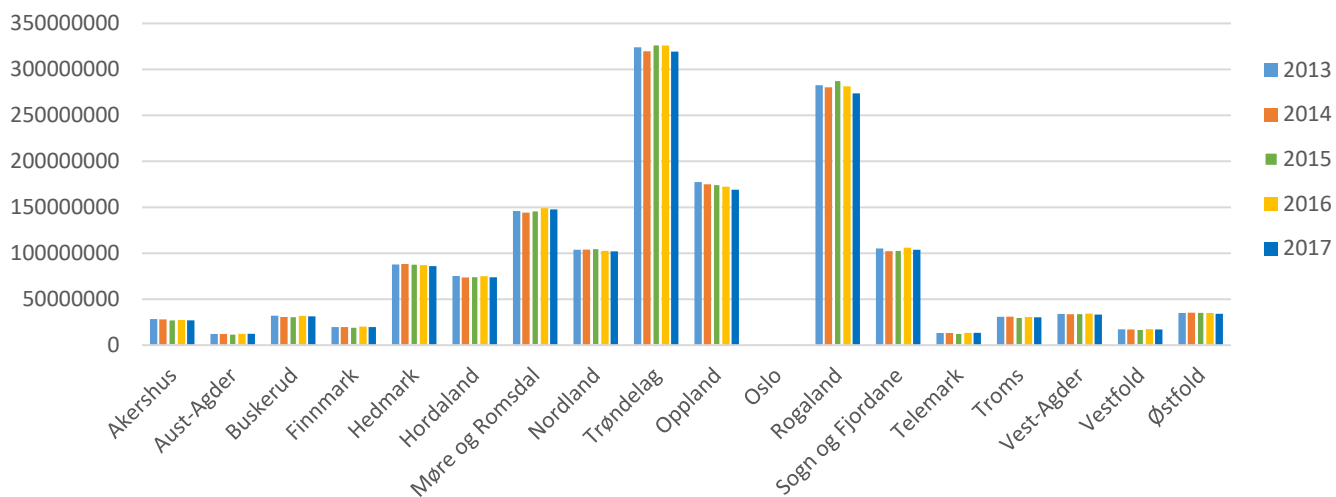
Figur 2: Andel mengde melk levert til meieri etter bruksstørrelse 2013 – 2017 (Landbruksdirektoratet 2018a).

Geografisk likt

Kvotordningen for melk er geografisk innrettet og bundet til produksjonsregioner som grovt sett følger fylkesgrensene. Dette gjør at melkekvoteene ikke forsvinner ut av et fylke til fordel for et annet. Figur 3 viser fordelingen av melkeproduksjonen mellom fylkene i perioden 2013 til 2017. Som vi ser er det Trøndelag og Rogaland som er de største melkeproduserende fylkene, men etter fylkessammenslåingen av Oppland og Hedmark til nye Innlandet fylke i 2020, vil også Innlandet være en av de tre største fylkene for melk. Bak disse følger Møre og Romsdal og Sogn og Fjordane.

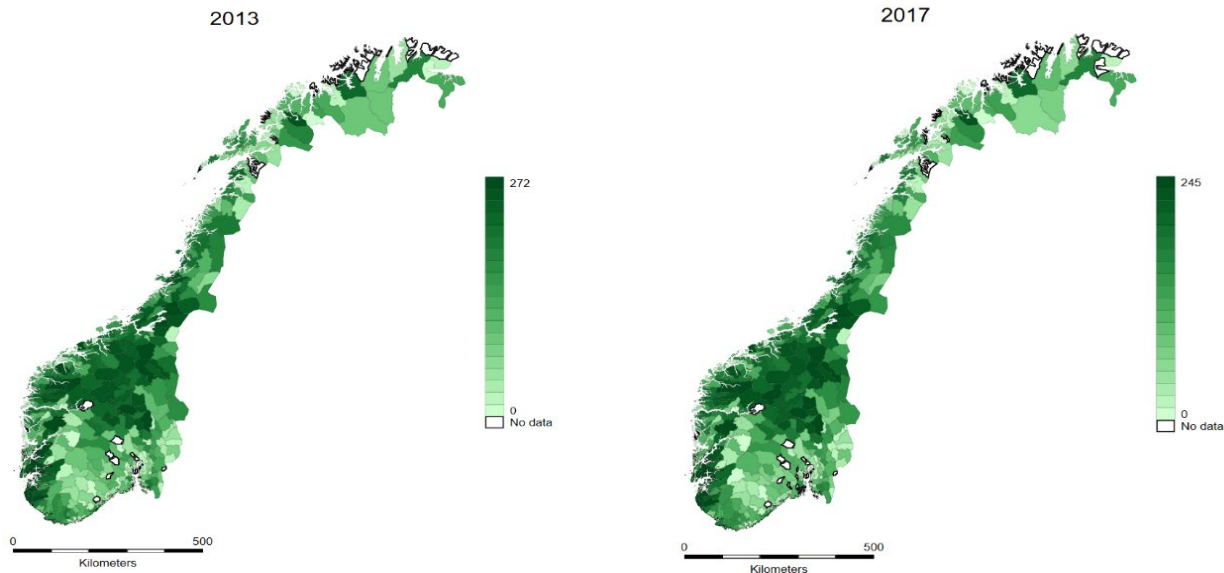
¹ Små bønder <100 000 liter (anslagsvis 10-14 melkekyr), mellomstore bønder: 100 000 - 200 000 liter (anslagsvis 15-25 melkekyr), store bønder: > 900 000 liter.

[Skriv her]

Figur 3. Antall liter melk produsert per fylke 2013-2017 (Landbruksdirektoratet 2018b).

Figur 4 viser konsentrasjonen av melkeprodusenter etter kommune for 2013 og 2017. Mørke farger resprenter kommuner med mange melkebruk, mens lyse farger representere kommuner med få melkebruk. Som vi ser er produksjonen spredt i store deler av landet med spesielt høy konsentrasjon i Rogaland, Trøndelag og Innlandet som vist i figur 3. Hå kommune i Rogaland er den kommunen med flest melkebønder i både 2013 og 2017. I 2013 hadde kommunen 272 melkebruk, mens antallet var sunket til 245 i 2017. Til tross for dette ser vi ingen tydelige geografiske endringer i melkeproduksjonen, verken i figur 3 eller figur 4.

Figur 4. Konsentrasjon av melkeprodusenter etter kommune i 2013 og 2017 (Landbruksdirektoratet 2018a).

Bærebjelke også i fremtiden

Melkeproduksjon ivaretar landbrukspolitiske målsettinger om sysselsetting og bosetting over hele landet. Antallet melkeprodusenter går ned, og i perioden vi har målt er det flest mellomstore melkebruk som har gått ut av statistikken. Det har samtidig vært vekst i antallet små bruk. Når melkeproduksjonen likevel er stabil, skyldes det vekst i store bruk og effektivitet per ku på disse brukene. Den regioninndelte kvoteordningen bremser geografisk strukturering av melkeproduksjonen. Endringer i denne kan sette distrikts-effekten av melkeproduksjon i spill.

Vi har i de siste tiårene hatt to viktige drivere til at det har blitt flere store melkebruk: muligheten til å gå i samdrift og muligheten til å robotisere melking. Motivasjonen til å etablere samdrifter og/eller investere i melkerobot er ikke bare økonomisk. Samdrift gjør det mulig å ta ut stordriftsfordeler som fører til en bedre arbeidssituasjon med mer fritid, og gjør det mulig å drifte større arealer rasjonelt. Med melkerobot blir arbeidsdagen mer fleksibel ved at bonden ikke behøver å gå i fjøset til faste tider morgen og kveld. Bonden har dermed anledning til å gjøre annet arbeid og står friere til å ta del i familieliv og sosialt samvær på ettermiddagene og kveldene. Denne friheten er så ettertraktet at langt de fleste nybygg for melkeproduksjon i dag organiseres rundt en melkerobot. Baksiden av medaljen er høye investeringskostnader og gjeld.

Dersom melkerobotens potensiale for å forsvare investeringen skal tas ut, må bonden typisk kjøp eller leie en større melkekvote. Enkeltbønder og samdrifter som ønsker å bygge nytt, havner derfor ofte i en situasjon hvor de må gjøre betydelige utvidelser av driften. I et nullsumspill som i den norske melkenæringen med kvoteordning og skjermet marked, medfører det at en bondes utvidelse betyr en annen bondes nedtrapping. Både samdrift og melkerobot som driftsform har dermed stor innvirkning på strukturen i norsk melkeproduksjon og bidrar til å påskynde utviklingen i retning store driftsenheter.

I 2017 utgjorde små og mellomstore bruk nær 80 prosent av melkebrukene, mens de store brukene produserte over halvparten av melken. Hver ny storprodusent vil ta forholdsmessig stor andel av markedet. Utfordringen fremover blir å ivareta muligheten til en differensiert bruksstruktur hvis bærebjelkefunksjonen i norsk melkeproduksjon skal stå seg.

Kilder:

Landbruksdirektoratet. (2018a). *Leveranser til meieri i landbruket 2013 & 2017*. Hentet fra:

<https://data.norge.no/kategori/jordbruk-fiskeri-skogbruk-og-mat?type=3>

Landbruksdirektoratet. (2018b). *Leveranser fra bonde til matindustrien*. Hentet fra:

<https://www.landbruksdirektoratet.no/no/leveransedata>

Landbruksdirektoratet. (2017). *Foretak med felles melkeproduksjon KU 2017, fylkesoversikt*. Hentet fra:

<https://www.landbruksdirektoratet.no/no/produksjon-og-marked/melk/melkekvoter/statistikk>

SSB (2018). *Husdyrhald*. Hentet fra: <https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/statistikker/jordhus>

Stræte, Egil Petter og Reidar Almås (red) (2007). *Samdrift i melkeproduksjonen: En samvirkestrategi for økt velferd og fleksibel drift*. Rapport 3/07. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.

Vik, Jostein (2016). *Forproduksjon, strukturutvikling og landbrukspolitikk*. Rapport 4/16. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.

Forfatter og kontaktperson:

Henrik Eli Almaas, Forskningsassistent ved Ruralis. Henrik.Almaas@ruralis.no, tlf. 977 88 927

Hilde Bjørkhaug, Seniorforsker ved Ruralis. Hilde.Bjorkhaug@ruralis.no

Reidar Almås, Seniorforsker ved Ruralis. Reidar.Almas@ruralis.no

Fakta om Agrispace:

Det overordnede målet i AGRISPACE har vært å fremskaffe kunnskap om utfordringer og muligheter for bærekraftig vekst i produksjon og innovasjon i landbaserte verdikjeder i ulike regioner av Norge. Prosjektet er finansiert av BIONÆR, Norges Forskningsråd (2014-2018). Prosjekt nr. 233810.
<https://agrispace.rural.no/>

Ruralis: Institutt for rural- og regionalforskning

Universitetssenteret Dragvoll, N-7491 Trondheim

Besøksadresse: Idrettsbygget, Loholt allé 81

Telefon: 73 82 01 60

E-post: post@ruralis, Web: <https://ruralis.no>